

Het jaar van de azalea mollis

2013. De azalia mollis die Henk van Keulen op 30 augustus 1944 aan zijn vrouw Beb gaf.

De lente van 2013 kleumt. Het is vier mei en de azalea mollis in onze tuin bloeit nog steeds niet. Ze komt oorspronkelijk uit Putten. Henk van Keulen gaf de azalea aan zijn vrouw Beb van Beekhoven, op 30 augustus 1944, de dag waarop ze vijf jaar getrouwd waren, en Henk eenendertig jaar werd. Het overvloedige, zachte oranje van de azalea is even uitbundig als de liefde in het jonge gezin aan de Hakschaer in Putten, met hun kinderen Gert en Everlien, en een derde op komst. Dat was toen, slechts een maand voor de razzia van Putten.

Zou de azalea nog niet willen bloeien omdat ik Nico Z nog niet heb gesproken? Een onzinnige gedachtesprong, maar aan mij zal het vandaag niet liggen. Z was al in het concentratiekamp Neuengamme bij Hamburg, toen Henk van Keulen, zijn jongere broer Klaas en hun honderden dorpsgenoten daar op zaterdag 14 oktober 1944 aankwamen.

Het is rond elf uur. Z, die in een ander deel van het land woont, neemt niet op. Van de week zat hij nog op zijn bankje buiten, zeggen burens, die ik snel in de telefoongids had opgezocht. Om half twee lukt het. Meneer Z, mag ik bij u komen praten over een brief die u na de oorlog aan de ouders van Henk van Keulen in Putten hebt gestuurd? Daarin staat dat u hem na de bevrijding in Polen hebt gesproken. Z houdt direct af. Putten blokkeert. Hij zegt doof te zijn, wil niet meer aan het kamp herinnerd worden, heeft er veel last van en voelt zich ziek. Ben tweeënegentig, jukt hij. Hij is van november 1922, dus negentig jaar oud. Mijn aandringen haalt niets uit.

Hij was niet alleen thuis. Daarom bel ik een minuut of vijf later weer. Met Sijtje, zegt ze vriendelijk. Ik leg uit waar

het om gaat. Officiële instanties hadden meegedeeld dat de broers Henk en Klaas van Keulen al voor de bevrijding overleden waren. Maar Z schreef aan hun ouders dat hij hen nog na de oorlog had gezien, in Polen. Nico is oplopend en vaak in de war, zegt zijn weinig jongere vriendin Sijtje. Ze heeft alle begrip voor onze wens. Zijn brief zal hij zich niet meer precies herinneren, zeg ik, maar hij weet het nog heel goed. Ze brieft me door wat zij van Z over het kamp en de oorlog heeft gehoord. Hoor ik dat goed? Heeft u het over Belsjec? Ja, herhaalt ze, BL Belzec. En Neuengamme? vraag ik. Nee, nooit van gehoord.

De volgende dag stuur ik hem, en ook Sijtje, die elders woont, een afschrift van zijn tweede brief, uit 1947. Niet van zijn eerste brief uit 1946, want die zou Sijtjes indruk van zijn verleden verstoren. Een week later is Z nog korzelier. U weet het wel, ga maar naar de instanties. Ik houd me van de domme. Welke instanties? Waar? Den Haag, departement voor bijzondere zaken, zegt hij, en beëindigt het gesprek.

Ongetwijfeld is Z in zijn oude paperassen gedoken. Bij het proces-verbaal van zijn verhoor door het departement van Justitie, Bijzondere Rechtspleging, in 1945, zal hij wel gegniffeld hebben. Justitie trapte er toen in, waarom ik dan niet?

Hoop op terugkeer

Nico Z had in 1946 niets van zich hoeven laten horen. Dat ik hem lastig val, heeft hij aan zichzelf te danken. Zijn eerste brief ontvingen de ouders van Henk en Klaas van Keulen via de burgemeester van Putten, die de volgende handgeschreven apostille bijvoegde.

PUTTEN, 25 mei 1946.

Hierbij doe ik u toekomen een mij door den Commandant van het Centraal Bewarings-kamp te Wezep toegezonden schrijven van een aldaar vertoevenden geïnterneerde N. Z. Ik raad u aan, met de portretten Uwer zoons naar het kamp te Wezep te gaan en daar persoonlijk een onderhoud met Z te verkrijgen.

De burgemeester van Putten, M. van Geen.¹

De in blokletters geschreven brief van Z, van 15 mei 1946, uit Wezep, bevat (ongecorrigeerd) de volgende tekst.

*Departement van Justitie, Directeur-Generaal, Voor bijzondere Rechtspleging, Interneringskamp.
Aan den Fam van Keulen, Putten Gld.*

¹ M.L. van Geen (1883-1970), van 1927-1941 en van 1946-1948 burgemeester van Putten. In februari 1945 opgepakt en naar Neuengamme getransporteerd. Ontkwam aan de moordpartij van Gardelegen van 13 april 1945.

Het is mij ter ore gekomen, omtrent een zekere Henk van Keulen en Klaas van Keulen, resp oud 35-22 jaar, door inlichtingen verzocht heeft. Ondergetekende die met de bevrijding in Russisch gebied, met gebrs van keulen samen geleefd heeft, na bevrijd te zijn uit een Duits strafkamp, wilt hiermede verzoeken, indien U nog geen nadere bijzonderheden omtrent gebrs van Keulen vernomen heeft via het hoofd der administratie, van heer Esveld, aan ondergetekende met eventuele bijvoeging van een foto, liefst van beiden èèn, te wenden. De foto's dienen uitsluitend om het werk te vermakkelyken.

Hoe kwam Z bij de familie Van Keulen terecht? Na de oorlog stonden er in de kranten veel oproepen om inlichtingen te krijgen over familieleden die waren weggevoerd. Ook de ouders van Henk en Klaas plaatsten zo'n oproep. Z moet deze gelezen hebben.

Al eerder, op 7 september 1945, had in het dagblad De Maasbode de volgende advertentie gestaan:

Wie kan mij inlichtingen geven over mijn Man, den Heer Hendrik van Keulen geb. 30 Aug. 1913, weggevoerd met de razzia uit Putten (Gld.) en nadien niets meer van hem vernomen. En van zijn broer Klaas v. Keulen, geb. 17 Nov. 1924, laatst gez. in Meppen (Duitschl.). Br. Aan Mevr. B. v. Keulen-v. Beekhoven, Hakschaer 10, Putten, Gld.

Daarop kreeg ze antwoord van een Rotterdamse arts, die met Henk van Keulen in de trein naar Neuengamme had zitten schaken. Henk, een prima wedstrijdschaker, had altijd een zakschaakspel bij zich. De arts had hem nog in de ziekenbarak in Neuengamme gezien, maar daarna niet meer. Het 'Krankenrevier' was een overvolle afvoersluis naar de dood. Over zijn broer Klaas kwam er geen nieuws.

Hun ouders zijn naar het interneringskamp in Wezep gegaan, met de gevraagde foto's. Z heeft ongetwijfeld aangegeven dat hij de mannen herkende. Ze kregen zelfs zijn huisadres in Nijmegen. Hun hoop had een gezicht gekregen. Ze kregen de volgende verklaring mee.

Door mij, Nico Z, geïnterneerde in het Bewarings- en verblijfskamp te Wezep, onder nr. 6950, wordt het navolgende verklaard: Ik was in April 1945, toen we door de Russen bevrijd werden, in het plaatsje THORN, gelegen in de Poolsche corridor, en werd daar door de Russen aangesteld, voor de Nederlandsche repatriëring, teneinde te zorgen dat de Nederlanders geregistreerd werden en doorgestuurd met de respectievelijke transporten, omdat ik wat Russisch verstond. Ik heb daar in die kwaliteit ook meegemaakt de Gebroeders Henk en Klaas van Keulen

uit Putten (Gld), volgens mijn schatting ongeveer 32 en 23 jaar oud.

Deze gebroeders van Keulen kwamen oorspronkelijk uit het kamp "Neuengamme" bij Hamburg, van waaruit ze weggevoerd zijn over verschillende plaatsen en tenslotte terecht zijn gekomen in Koningsbergen, alwaar ze door de Russen werden bevrijd en verder getransporteerd naar het bovengenoemde plaatsje THORN, het repatriëringcentrum van de Russen, We waren daar allemaal onder gebracht op een landgoed enkele kilometers buiten het dorpje. Na aldaar geregistreerd te zijn werden ze dan per trein verder vervoerd, doch ik heb niet kunnen controleren of alle transporten dezelfde route hebben gevolgd, wel weet ik dat er ook een transport via Tsjecho-Slowakije naar Odessa is gegaan, bij welk transport ongeveer 1100 Nederlanders waren.

Ik zelf ben met het laatste transport meegegaan op 16 Mei 1945 en de Gebr. van Keulen zijn ongeveer een week eerder vertrokken. Wij werden per trein naar Lunenburger heide gebracht, daar overgeladen op auto's die ons naar een vliegveld brachten, en toen werden we per vliegtuig verder gebracht naar Brussel. Toen ik de Gebr. van Keulen in THORN ontmoette waren ze allebei ziekelijk, zoals 90 procent van de mensen die daar aankwamen. Meer kan ik U hieromtrent niet mededelen.

Z is in april 1947 weer op vrije voeten. Vader Van Keulen schrijft hem een brief, waarop Z op 28 april 1947 antwoordt. Deze tweede brief is getypt en gericht aan de Weled; Heer G. van Keulen. Dorpsstraat 57. Putten. (Gld.). De (ongecorrigeerde) tekst van de Nijmegenaar bevat opmerkelijke passages.

Weled; Heer.

Naar aanleiding Uw schryven dd. April 1947, wat ik door de drukke werkzaamheden nu eerst pas kan beantwoorden kan ik U het volgende mede delen. Zoals ik U al reeds verteld hebt, was ik na onze bevryding in dienst van het Russische Repatriëringdiensten, met een verzorging van de Hollandsche onderdanen, of wel zy die op enerlei wijze onder de Nedrelandsche Regering behoorde. Hier mede belast verzorgde ik zo goed en zzo kwaad het ging de registratie van de Nederlanders. Uit gang van het station Thorn (Poolsche vertaling Torhun) diende de loketten als aanmeldingkantoren.

Op een bewuste dag, welke kan ik me niet meer herinneren, zou er een grote trein met vele myner land genoten aankomen, doch deze trein was tevens een verlofgangers trein van Russische soldaten die op weg waren naar Rusland. De genoemde trein zou maar 10 Min. wachten voor het uitstappen van de mensen die hier uit moesten. Om te voorkomen dat er landgenoten niet in deze trein zouden achter blyven, ben ik langs de trein gelopen, en geroepen dat alle Nederlanders uit deze trein moesten stappen. In de tyd dat ik langs deze trein liep hield my een Hollander aan zich noemende Henk van Keulen, die me

vroeg waarheen hy nu moest, met nog enkele vragen die ik me zo precies niet meer kan op noemen. In de gouwigheid vroeg ik hem, om te controleren of hy wereklyk wel een Hollander was met z'n spraak, waar hy woonde in Holland, en nu kan ik me nog herinneren in z'n beetje boeren taal, ik woon in "Putten".

Hier op verwees ik hem dat hy zich al vast naar de uitgang van het station moest begeven, om daar verdere inlichtingen te geven. Door de overgeweldig grote drukte gelast de Russische Officier van genoemde dienst dat de genoemde buitenlanders naar de in de omtrek genoemde kampen moesten begeven onder geleide van Poolsche politie-agenten. Hun reis kaarten heb ik later wel ontvangen maar hen zelf heb ik niet meer personelyk meer herkend toen ik verschillende kampen bezocht om registratie lysten te maken. Waar nu de genoemde jongens zyn gebleven, (want hy vertelde dat z'n Broer er ook was en nog enkele) is voor my onbekend gebleven.

Hiermede kan ik m,n schryven als beeindigd beschouwen, mocht ik van deze of gene nog iets vernemen, of dat U van my nog eenige inlichtening wilt weten dan zal ik dit gaarne geheel vryblyvend ten alle tyden voor U doen. Hogachtend, Nic Z.

Vijf jaar later, in 1952, hadden de ouders de hoop op de terugkeer van Henk en Klaas nog niet opgegeven. Dit bleek toen de Oorlogsgravenstichting op 29 juli 1952 via de gemeente Putten contact opnam met de moeder van Klaas van Keulen. Haar man was een jaar ervoor overleden. De Oorlogsgravenstichting meldde haar dat het stoffelijk overschot van Klaas was begraven in het massagraf op het 'Lagerfriedhof' in Versen bij Meppen en dat het daar was geïdentificeerd.² Hij was op 27 november 1944, tien dagen na zijn tweeëntwintigste verjaardag, in het veen van Versen bezweken. Zijn moeder L. van Keulen-Bos stuurde, als antwoord, een afschrift van de verklaring van Z, die zij in 1946 in Wezep had gekregen. Op dit afschrift, gedateerd 3 oktober 1952, werd bij de Oorlogsgravenstichting aangetekend: 'K. v. Keulen ligt niettegenstaande de twijfel bij de familie, gewekt door bovenstaande verklaring, te Versen begraven.'

Maar er was geen twijfel. Klaas werd op 11 augustus 1954 herbegraven op het Nederlandse ereveld in Osnabrück. Zijn moeder werd uitgenodigd aanwezig te zijn bij de inwijding van deze erebegraafplaats op 23 augustus 1954. Ze ging niet, Klaas leefde immers nog.³ De rest van de familie wist niets van een eventueel graf. Pas begin september 2005 stonden we, als eerste familieleden, bij het graf van Klaas, dat kort ervoor door een

² Aan de hand van het zinken plaatje met zijn kampnummer Neuengamme 57249 en andere gedetailleerde gegevens, verzameld door het identificatieteam. Over Versen, zie Pieter Albers, *Gevangen in het veen* (2005), blz. 82-9.

³ Er kwamen nog steeds Nederlanders terug uit Russische gevangenschap. Een geraadpleegde paragnost beweerde dat hij Henk van Keulen met een lamp op het hoofd in een zoutmijn in Rusland zag werken. Vgl. ook Jacqueline Quarles van Ufford, *Liefste, wij zijn op reis* (2005), blz. 244.

neef was ontdekt op de website van de Oorlogsgravenstichting. Wat hadden we graag ook zo'n graf voor Henk van Keulen, die op 13 december 1944 in Neuengamme overleed.⁴

Bijzondere Rechtspleging

De twee brieven uit 1946 en 1947 en de verklaring van Z uit 1946 zagen mijn vrouw Everlien van Keulen en ik voor het eerst in 2005. Gezien het verloop van de geallieerde opmars in Duitsland, vanuit het oosten en het westen, in het voorjaar van 1945, is het verhaal van Z ongeloofwaardig. Bovendien is de kern ervan, dat Henk en Klaas van Keulen na de oorlog nog in leven waren, overduidelijk gelogen. Wat Z ermee heeft aangericht, is dat hun ouders en Henks weduwe en zijn kinderen nooit op een goede wijze hebben kunnen rouwen.

Zou Z soms in Neuengamme voor de Duitsers hebben gewerkt, toen het transport met de Puttenaren daar aankwam? Om dit na te gaan stuurt mijn vrouw een brief aan het Nationaal Archief in Den Haag. Zij krijgt in oktober 2005 het volgende antwoord.

In het Centraal Archief Bijzondere Rechtspleging (CABR) werd een dossier betreffende Johannes Nicolaas ('Nic') Z aangetroffen. In dit dossier worden de Van Keulens niet bij name genoemd. Wel bevindt zich in dit dossier een verklaring van L.G. Jansen, gedateerd 26 mei 1946.

Uit deze verklaring citeer ik het volgende fragment: Zaterdag 25 Mei j.l. heb ik Z gesproken en hierbij vertelde hij mij dat hij de adressen wist van verschillende mensen uit het verzet, die hier als overleden in Duitse Concentratiekampen zijn opgegeven en die volgens hem nog in leven zouden zijn. Eenigszins Z kennende moet ik er met nadruk op wijzen, dat hij in zijn omgeving bekend staat als de 'Fantast' en zijn verhalen blijken vaak van alle grond ontbloot.

In het Nationaal Archief mogen we het dossier van Z inzien. We lezen het proces-verbaal van het verhoor van Z op 19 september 1945 in het interneringskamp 'Avegoor' te Ellecom. De twee verbalisanten zijn mr. M.A. Berkhout, inspectrice en B. Lindsen, opperwachtmeester bij de Politieke Dienst te Arnhem. Z verklaarde als volgt:

In opdracht van den Duitscher Kooyman van den S.D. ben ik door de agent van politie Sipkema van de gemeentepolitie op 18 Augustus 1943 naar het gewestelijk arbeidsbureau gezonden,

⁴ Kampnummer Neuengamme 57246. Volgens formulier C1 nr. VIII/122 van 13-12-1944. De doodsoorzaak (waarschijnlijk dysenterie) werd niet door een arts vastgesteld. De opgave van Kriminalsekretär Otto Apenburg is niet betrouwbaar. Zie Herbert Wagner, *Die Gestapo war nicht allein* (2004), blz. 523-4. Henk van Keulen werd in Neuengamme gecremeerd. De as van de gecremeerden werd gebruikt voor de 'Lagergärtnerei'. Zie ook Judith Schuyf (red.), *Nederlanders in Neuengamme* (2005), blz. 41.

alwaar ik verplicht werd ingezet voor werk in Duitschland. Op 3 September 1943 ben ik naar Duitschland vertrokken met bestemming Dusseldorf.⁵ Van Dusseldorf ben ik doorgezonden naar Danzig. Ik werd hier te werk gesteld in een munitiefabriek voor diverse werkzaamheden. Begin Maart 1944, toen Kotenhafen door de geallieerden werd gebombardeerd, heb ik mij verdienstelijk gemaakt door eenige menschen (Poolsche meisjes, een Rus en een Duitscher) onder de puinhopen weg te halen. Ik werd daardoor onderscheiden met het kruis van verdienste van de vrije handelsstad Danzig. Medio Maart 1944 kreeg ik bericht uit Holland, dat mijn moeder op sterven lag. Ik heb e.e.a. toen besproken met de eigenaar van de fabriek. Omdat ik in een zg. strafkamp geplaatst was, kon ik geen verlof krijgen om naar Holland te gaan. Mijn chef heeft toen een verzoekschrift gericht aan het oppercommando van de weermacht, afdeling krijgsgevangenen, te Berlijn. Mijn chef kreeg toen als antwoord terug, dat zodra ik propaganda maakte er een kleine kans bestond, dat ik naar Holland mocht gaan. Op aanraden van mijn chef heb ik toen een brief geschreven, waarin ik tot uiting liet komen de goede behandeling in het kamp en de behoorlijke verzorging in Duitschland. Deze brief is door mijn chef gezonden naar het Adviesbureau. In Duitschland heb ik later nog een copie van dezen brief, welke in de Nijmeegsche Courant geplaatst was, ontvangen. Toen ik later mijn vader op clandestiene wijze een brief richtte, dat hij zou protesteren tegen de plaatsing van mijn brief in de Nijmeegsche Courant, werd ik gestraft en gezonden naar het kamp Neuengamme-Sandgrube. Hier ben ik geweest van September 1944 tot de bevrijding in 1945. Op 10 Juli 1945 ben ik via Eindhoven weer thuis aangekomen.

Na voorlezing en volharding teekent hij zijn verklaring, de verdachte: Nic Z.

Waarvan op afgelegden ambtseed opgemaakt, gesloten en geteekend dit proces-verbaal te Arnhem op 19 september 1945. De verhoorders: mr. M.A. Berkhout en B. Lindsen.

Z kreeg een exemplaar van het proces-verbaal mee, maar op de achterkant daarvan stond niet de door beide verhoorders ondertekende verklaring: Relatanten merken op dat Z den indruk maakt een fantast te zijn en zijn verklaringen niet geheel au serieux genomen kunnen worden.

En het Rode Kruis bevestigt ons in november 2005: Onderzoek in ons archief heeft aangetoond dat de verklaringen van de heer Z als niet plausibel worden beschouwd. Hij vertelde hetzelfde verhaal over meerdere personen en stond bekend als oplichter.

⁵ Z begint met de hem ongetwijfeld bekende ronselpraktijk van de Waffen-SS zoals beschreven door B.A. Sijes, *De Arbeidsinzet: De gedwongen arbeid van Nederlanders in Duitsland 1940-1945* (1966), blz. 455. Z wist ongetwijfeld dat Wilhelm Sipkema op 6 april 1944 'verongelukt' was.

Onze vraag is beantwoord: Z was tegelijk met de Puttenaren in Neuengamme en hij werkte voor de Duitsers. Zou deze man nog in leven zijn, en waar? Onze zoektocht naar hem begon. Ruim zeven jaar later vonden we hem. Wat we over hem te weten kwamen, is schokkend.

SS'er van de buitencategorie

In de naoorlogse jaren werden degenen die fout waren geweest, de collaborateurs, gewoonlijk in twee categorieën onderscheiden, licht en zwaar. Als licht werden degenen aangemerkt die zich 'on-nederlands' hadden gedragen, als zwaar de 'wapendragers'.⁶ Daarbij ging het er bijna uitsluitend om wat ze in Nederland hadden gedaan. Over de 25.000 Nederlandse SS'ers in het buitenland werd meestal gesproken alsof het gewone soldaten in een verkeerd leger waren geweest.⁷ Echter, de Waffen-SS was geen gewoon leger, maar een criminele organisatie.

De door Justitie als 'fantast' aangemerkte Z werd tot de lichte categorie van politieke delinquenten gerekend.⁸ Maar met de kennis van nu kan gesteld worden dat hij Justitie in werkelijkheid grotelijks had misleid. Volgens mijn reconstructie was hij een SS'er van de buitencategorie.⁹

Z collaboreerde rond de Duitse inval van 10 mei 1940. Hij maakte in 1940-1941 deel uit van het Waffen-SS regiment Westland en was betrokken bij de operatie Reinhard. In 1941-1942 werkte hij bij het SS-vernietigingskamp Belzec, in 1943-1944 bij de SS-bewakingsdienst in Danzig en in 1944-1945 bij het SS-concentratiekamp Neuengamme. Deze kern zal ik proberen kort toe te lichten.

⁶ Helen Grevers, *Van landverraders tot goede vaderlanders: de opsluiting van collaborateurs in Nederland en België* (2013), blz. 214-5, citeert als lichte categorie: 'Meelopers, de brood-N.S.B.-ers, de idealisten, de onevenwichtigen, de kankeraars, de mensen met een minderwaardigheidscomplex, de wereldhervormers in zakformaat, de lafaards, de egoïsten, die met hun allen het legertje van Mussert en Blokzijl volgden.' En als zware categorie: 'SS-lieden, verraders, leidende functionarissen, zware collaborateurs.'

⁷ Vanuit deze optiek stelde Prins Bernhard in 1946 voor geïnterneerde Nederlandse SS'ers als militair naar Nederlands-Indië te sturen, omdat ze goed getraind waren en frontervaring hadden, aldus Jacques Bartels in *Tropenjaren. Ploppers en Patrouilles* (2008).

⁸ Z, geboren voor 31-12-1922, viel niet onder de jeugdige politieke delinquenten.

⁹ Dit is een ernstige zaak. Daarom een opmerking. Mijn informatie over Z acht ik voldoende en betrouwbaar, maar ze is niet volledig en, wat belangrijker is, ik heb haar niet bij Z zelf kunnen verifiëren, doordat hij er niet met me over wilde praten. Z's reactie op de kern van mijn reconstructie beschouw ik als een bevestiging.

Onder leiding van de Arnhemse beroepsmilitair Evers¹⁰ was Z betrokken bij 'Sport en Spel', de NSB-organisatie van Nederlanders in Duitsland. Vermoed als Nederlandse soldaten hadden zij de opdracht te voorkomen, dat het Nederlandse leger bruggen over Maas, Waal en IJssel zou vernielen om het Duitse invasieleger tegen te houden. Als lid van een overvalpatrouille opereerde Z in de nacht van 9 op 10 mei 1940 waarschijnlijk in Didam.¹¹

Er was een risico dat deze collaborateurs met hun prestaties te koop zouden gaan lopen. Om dit te voorkomen werden ze zoveel mogelijk direct overgebracht naar de kazerne van de Waffen-SS in München. Daar bevond zich het regiment Westland, dat grotendeels uit Nederlanders bestond.¹² Dit regiment, onderdeel van de divisie Wiking, werd in 1941 in het zuidoosten van Polen bij de grens met Oekraïne gelegerd. Op 22 juni 1941 begon Hitler met zijn aanval op Rusland. De divisie Wiking trok via Lublin door Lemberg (Lviv), waar de eerste gevechten met de Russen plaats vonden, naar de Kaukasus.¹³ Z was in Lemberg, bleef daar achter en kwam als lid van een zogenaamde 'Einsatzgruppe' bij de beruchte operatie 'Reinhard' terecht.¹⁴

Operatie Reinhard was de codenaam voor de vernietiging van alle Joden en Roma, de Holocaust. Belzec, gelegen tussen Lublin en Lemberg, was het eerste vernietigingskamp van operatie Reinhard. Belzec is in Nederland nagenoeg onbekend, vergeleken met Sobibor en Treblinka, de namen van de twee andere vernietigingskampen van de operatie Reinhard. Belzec werd in november 1941 gebouwd en bleef tot eind 1942 in bedrijf. 'BL' Belzec, zoals Z het aanduidt, is daderkennis. BL is de verkorting van 'Bevorratungslager', bevoorradingskamp. Dit was de codenaam voor vernietigingskamp en alleen bekend binnen de kleine kring rond de SS- en politiechef Globocnik in Lublin, de eindverantwoordelijke van de operatie Reinhard.¹⁵ Z werkte in Belzec en memoreert gruwelijke details van deze verdelgingsmachinerie.¹⁶ Hoeveel mensen in Belzec werden

¹⁰ *Dagboek 1939-'40 van de korporaal-facteur Reinier Kampman, strijd op de Grebbeberg* (2011): 'Sergeant-majoor [N.J.A.] Evers [1890-1945], waaraan we gedurende de mobilisatie toch wel het een en ander te danken hadden, liet zich enkele dagen voor de 10de mei afkeuren en ging naar huis; ook hij bleek later N.S.B.er te zijn.'

¹¹ A.F.J. Penders en V.E. Nierstrasz, *De krijgsverrichtingen ten oosten van de IJssellinie en in de IJssellinie, Mei 1940* (1952), blz. 13. Zie ook P.M.M.A. Bronzwaer, *Maastricht en Luik bezet* (2009), blz. 30-1.

¹² N.K.C.A. In 't Veld, *De SS en Nederland* (1976), blz. 314.

¹³ Zie Evertjan van Roekel, *Jongens van Nederland, Nederlandse vrijwilligers in de Waffen-SS* (2011), blz. 126-31 en 152-9.

¹⁴ Over de Einsatzgruppen en de operatie (Aktion) Reinhard, genoemd naar Reinhard Heydrich, 'de beul van Hitler', zie het internet.

¹⁵ Zie Gitta Sereny, *De duisternis tegemoet* (2001), over bevoorradingskamp, blz. 103, 107, 109.

¹⁶ Lees over Belzec op het internet en Jan Karski, *Mijn bericht aan de wereld* (2011), blz. 347-363, hst. 30, 'Laatste etappe', over Belzec. Zou Z

vermoord, is niet precies bekend. De getallen lopen uiteen, van 450.000 tot 600.000, en meer. De overlevingskans was nul procent. Let wel, dit was het werk van een dertigtal SS'ers.

De in totaal zesennegentig SS'ers van de operatie Reinhard vielen onder T4 in Berlijn. T4 is de verkorting van het adres Tiergartenstrasse 4. Op de burelen van T4 werd alles met betrekking tot de inzet van deze groep SS'ers geregeld. Alle documenten betreffende hen zijn verdwenen.¹⁷

Van medio 1943 tot medio 1944 was Z waarschijnlijk eerst ingedeeld bij de SS-bewakingscompagnie Danzig-Burggraben. De leden hiervan werden ingezet bij verschillende objecten waar dwangarbeid werd verricht, zoals voor de productie van wapens en munitie. Daarna werd hij, zoals hij zegt, in het 'zg. strafkamp' geplaatst. Hiermee lijkt hij het SS-'Strafvollzugslager' Danzig-Matzkau voor veroordeelde SS'ers te bedoelen. Van SS'ers voor SS'ers. In heel Duitsland waren er twee van dergelijke kampen; het andere was in Dachau.

Hoe verschrikkelijk de situatie voor de gevangenen in het SS-concentratiekamp Stutthof en de talloze andere kampen in en om Danzig ook was, daarbuiten ging alles gewoon zijn gang. Met brood en spelen. Het Nijmeegse thuisfront kon in januari 1944 in de krant lezen over de paramilitaire ontspanning van Z, als leider van de door NSB'ers en SS'ers zo geliefkoosde wandelmarsen (onder auspiciën van 'Vreugde en Arbeid' van het Nederlands Arbeidsfront).¹⁸

Eind april 1944 lazen ze dat hij een onderscheiding had gekregen, het 'Danziger Kreuz der 2. Klasse'. Een veroordeelde, gestrafte SS'er zou daarvoor niet in aanmerking komen.¹⁹ Was Z een SS-officier? Het verzoek van Z direct daarna voor buitengewoon verlof was, zoals in het proces-verbaal staat, gericht aan 'het oppercommando van de weermacht te Berlijn, afdeling krijgsgevangenen'. Dit is het 'Oberkommando der Wehrmacht, Allgemeines Wehrmachtsamt, Abteilung des Kriegsgefangenenwesens', waar onder meer de overplaatsingen van de ene 'Wehrkreis' (militair district) naar de andere Wehrkreis administratief werden geregeld. Deze uitvoerende afdeling had voor Z de toestemming van T4 nodig.

in 1945 de waarheid over Belzec hebben gesproken, dan is het de vraag of hij toen geloofd had kunnen worden.

¹⁷ Zie Gitta Sereny, *De duisternis tegemoet* (2001), over de recruterings van de 96 kamp-SS'ers en de verdwijning van hun dossiers, blz. 232-3.

¹⁸ In Noordoost Pruisen 'woonden' volgens dit artikel ruim 1400 'Nederlanders', van wie 450 in Danzig. Naar de Nederlandse SS'ers die bij vernietigings- en concentratiekampen hebben gewerkt, is tot dusver geen onderzoek gedaan.

¹⁹ Een van de dragers van deze onderscheiding was Arthur Seyss-Inquart, de Rijkscommissaris voor de bezette Nederlandse gebieden.

SS'ers die met verlof naar huis gingen, werden aangemoedigd in de kring van familie en vrienden reclame voor de SS te maken. Bescheidenheid is Z vreemd. Hij zoekt de publiciteit en etaleert zichzelf begin mei 1944 met een ingezonden brief. Deze wordt door de redactie van de Nijmeegsche Courant als volgt ingeleid:

Reeds menige flinke jongeman, die niet bij moeders pappot wilde blijven, doch er op uit wenschte te trekken, om over de grenzen zich een goede toekomst te verzekeren, denkt met erkentelijkheid terug aan de bemiddeling, hem daarbij verleend door het "Adviesbureau voor Arbeid in het buitenland", dat o.a. in perceel Steenstraat 19 te Arnhem een bureau heeft gevestigd. Wie hieraan nog mocht twijfelen, neme kennis van onderstaande dankbetuiging, welke het Adviesbureau mocht ontvangen van den heer Nico Z.

De tekst van de door de redacteur gefatsoeneerde brief van Z luidt:

Velen verklaren, dat het Adviesbureau een instelling is, om jongens naar Duitschland te sturen of z.g. te lokken. Dit is en wordt door diegenen, die een bemiddeling gehad hebben, tegengesproken. Het Adviesbureau is een instelling om jongens, die toch naar het buitenland moeten, met raad en daad bij te staan.

Geheel vrijblijvend en alle gewenschte inlichtingen worden door deze bureaux gegeven. Ook ondergetekende werd door het Adviesbureau Arnhem bemiddeld. Het eerste, wat mij gevraagd werd, was: "Waar wilt U heen?" Hier een zuiver bewijs, dat hier hulp en inlichtingen gegeven werden en geen z.g. wegsturen. Na overleg en besprekingen ging ik naar Dantzig. Een der heeren van dit bureau vroeg mij "of ik dien stap wel durfde wagen". Ik antwoordde: "Een jongen, die vooruit wil, moet ook wel kunnen of durven".

De papieren werden in orde gemaakt en weldra zou de reis aanvangen. Het vertrek viel eerlijk gezegd zwaar, want het was een groote waag en stap, wat ik ging doen. Maar ja, kop omhoog en alle begin is moeilijk. De reis ging gewoon; normaal. Zonder ongelukken of dergelijke kwam ik in Dantzig aan. Te Dantzig aangekomen, heb ik me weldra aan het Arbeitsamt gemeld. Ook hier was het een goede ontvangst. Binnen een korten tijd was er voor mij een goede en mooie slaapgelegenheid en een stevig warm middagmaal. Vier dagen werd me nog vrij gegeven om uit te rusten en toen werd me een arbeidgever aangegeven, waar ik zelfs mocht inwonen.

Geheel vrijblijvend is deze arbeidsbemiddeling geweest en tot zelfs na de zes maanden, toen ik met verlof was, stond het Adviesbureau me in verschillend dingen terzijde. Ook toen mijn moeder levensgevaarlijk ziek was, was het Adviesbureau de man, die zorgde, dat ik spoedig weer een reis terug kon nemen. Mijn

oprechten dank ben ik verschuldigd aan de heeren van dit bureau, die hebben blijk gegeven, dat zij de jongens niet lokken, maar hen met raad en daad bijstaan. Bijzondere lof zij aan beide heeren verschuldigd voor hun mooie taak, wat zij in het belang van de toekomst van onze Hollandsche jongens doen.

De redacteur sluit de brief als volgt af.

Tot zoover de dankbetuiging, welke van te grooter waarde is, als men hierbij in aanmerking neemt, dat de vader van Nico Z een vooraanstaande figuur is geweest in de voormalige R.K. vakbeweging te Nijmegen en o.a. voorzitter was van de destijds bestaande afdeling van den R.K. Politiebond St. Michaël.²⁰

Z wordt ervoor beloond, met een overplaatsing zevenhonderd kilometer dichterbij huis, van de Wehrkreis XX-Danzig naar de Wehrkreis X-Hamburg.²¹ Hamburg betekent het SS-concentratiekamp Neuengamme.

De doelstelling van de SS-concentratiekampen is ook de vernietiging van de gevangenen, maar de methode is anders dan in de SS-vernietigingskampen van de operatie Reinhard, van de Holocaust. De aanpak is vernietiging door arbeid: het opzettelijk en systematisch afmatten, ondervoeden en mishandelen van gevangenen met het oogmerk ze te laten creperen.

De gevangenen buiten het hoofdkamp Neuengamme zijn tastbaar aanwezig in het leven van alledag in en om de grote havenstad Hamburg. De stedelingen en dorpingen, met hun ondanks de oorlog nog goede leven, reageren met verachting, onverschilligheid en weggijken op de slaven die door de SS-terreur doelbewust worden vermalen.²² Gerekend over de hele periode 1940-1945 overleefde achtenveertig procent van de ongeveer 106.000 gevangenen in Neuengamme en zijn tweeënnegentig buitenkampen.²³

²⁰ De vader van Z was toen chauffeur van de gewestelijke politiepresident C. Chr. Walraven, een top-NSB'er en medeoprichter van het 'Rechtsfront'.

²¹ SS'ers konden na afloop van een vierjarig dienstverband op de volgende beloning rekenen: 'een boerderij met 25 à 30 hectaren vruchtbaren grond of plaatsing bij de politie of bij een burgerlijken dienst'.

²² www.zwangsarbeit-in-hamburg.de: 'Behalve voor de SS-ondernemingen in Neuengamme moesten de gevangenen ook voor verschillende private en publieke bedrijven werken. Vanaf 1944 ontstonden er alleen al in het stadsgebied van Hamburg 20 subkampen van het KZ Neuengamme.' Zie ook Johann Klarmann, *Die erneute Demütigung, Hamburgs Umgang mit dem ehemaligen Konzentrationslager Neuengamme 1945 bis 1985* (2013), blz. 30-1.

²³ Van de weggevoerde Puttenaren slechts zevenenhalf procent. Zij kwamen verhoudingsgewijs in gruwelijker kampen terecht. Zie Sietse Geertsema, 'Omgekomenen en overlevenden', in Judith Schuyf (red.), a.w., blz. 253.

Neuengamme-Sandgrube, dat Z in het proces-verbaal noemt, was geen afzonderlijk kamp, maar een locatie in Hamburg, ten zuiden van station Eidelstedt. In hetzelfde gebied gebruikte de SS een zandgroeve om executies uit te voeren.²⁴

In verband met de opmars van de geallieerde troepen wordt Neuengamme, inclusief de subkampen, in maart en april 1945 ontruimd. De SS'ers proberen als volmaakte misdadigers al hun sporen radicaal uit te wissen. Als ze de kans hadden gekregen het liefst zoals ze dit al in Belzec hadden gedaan: alles keurig in de oude staat brengen, net alsof er nooit wat gebeurd was. En ze vernietigen al hun documenten, zodat niet kan worden nagegaan welke SS'ers waar en wanneer waren, en wat ze precies hebben gedaan.

Z ruimt mee op. Hij is vrijwel zeker een van de SS-bewakers, mogelijk hun leider, van de goederentrein die op 8 april 1945, geladen met 2500 zieke gevangenen, zonder eten en drinken van Neuengamme naar de Lüneburger Heide wordt gereden. Bij het station Schneverdingen wordt deze trein, ziekenbarakken op wielen, doodeenvoudig uitgerangeerd.²⁵

Daar verwisselt Z zijn uniform voor gestreepte kampkleding, alsof hij een concentratiekampgevangene zou zijn. Verscheidene SS'ers van de kampbewaking hadden deze kleding al onder hun uniform aangetrokken. Als pseudo-gevangene werkt Z enkele weken bij een bakker, mogelijk Bäckerei Vorwerk in Schneverdingen. Hij houdt zich er schuil tot hij de kust veilig genoeg acht. En terwijl ontelbare bevrijde maar volkomen ontredderde gevangenen lang en moeizaam in Duitsland onderweg zijn om maar thuis te kunnen komen, lift Z mee met een vrachtauto die zieke kampoverlevenden ophaalt, die voldoende hersteld zijn om gerepatrieerd te kunnen worden. Vanaf het vliegveld bij Lüneburg vliegt hij met een ziekentransport in een Dakota van de Royal Air Force naar Brussel.

Van Brussel gaat hij per trein naar Roosendaal. 'Eenmaal aangekomen bij de opvangcentra aan de grens wachtte alle repatrianten min of meer hetzelfde ritueel. Zij werden

²⁴ E-mail van Anke Schulz: 'Op de kampschetsen van Konstanty Gutschow [zie Wikipedia over deze Hamburgse architect] is dit gebied met 'Sandkuhlkoppel' en 'Sandgrube' aangegeven, boven de straat respectievelijk weg Binsbarg.' De tekeningen staan in haar boek *Hamburger Zwangsarbeiterlager in der Lederstraße 1939-1945* (2010). Het transport met de Puttenaren vanuit Amersfoort via Hannover naar Neuengamme bleef op 14 oktober 1944 lange tijd op het goederen- en rangeeremplacement in Hamburg-Eidelstedt staan om gerangeerd te worden voor de zgn. Vierländerbahn naar Neuengamme.

²⁵ Uwe Nordhoff e.a., *KZ-Züge auf der Heidebahn* (1991). Internetversie. Z noemt in zijn brieven Thorn, een Pools spoorwegknooppunt. Maar wat hij erover zegt, duidt op Soltau, het spoorwegknooppunt op de Lüneburger Heide. In de wanorde bij Soltau, door het oprukken van de geallieerden, namen veel SS'ers de benen.

geregistreerd, gewassen, ontluisd en medisch onderzocht. Ook werd gecontroleerd of zij geen SS-tatoeage onder hun oksel hadden. Nederlandse oud-SS'ers probeerden namelijk soms vermomd als gevangenen naar Nederland terug te keren.'²⁶ Z wordt gesnapt en in bewaring gesteld.

Gewaande verzetsstrijder

De 'lichte' collaborateurs die na hun internering werden vrijgelaten, kregen als belangrijkste voorwaarde opgelegd dat ze zich als een 'goed Nederlander' moesten gaan gedragen.²⁷ De streberische Z vult deze opdracht moeiteloos in. Hij houdt zijn oorlogsverleden geheim en verhuist naar een andere plaats. Hij en zijn vrouw spreken af hun kinderen nooit de waarheid te vertellen.

Z bedenkt een nieuwe gedaanteverwisseling. Hij beweert een Nederlandse verzetsstrijder te zijn, die gearresteerd werd en via Amersfoort en Westerbork naar Duitsland werd afgevoerd, waar hij ellendig werd behandeld. Hij vloog als zieke gevangene naar Brussel. Daar moest hij, na ontluisd te zijn, een jaar lang in een sanatorium kuren. Daar werd ook, wat hij noemt, zijn 'kampnummer' (zijn SS-tatoeage) verwijderd.²⁸

Alles is bedrog aan hem, behalve zijn haat tegen vooral 'oude Duitsers'. Ze bezorgen hem nachtmerries. Zijn begoochelde omgeving billijkt zijn haat, maar beseft niet hoe bijzonder deze is. Hij is het gevolg van de diepste vernedering die Z als SS'er kon ondergaan.²⁹ De SS'ers verloren niet alleen de oorlog, Hitler gaf de Waffen-SS de schuld van de Duitse nederlaag. Hij schuldig? Waren alle Duitsers maar zoals hij geweest, dan hadden de nazi's gewonnen.³⁰ Daarom haat Z de oude Duitsers en wreekt hij zich, op zijn manier.³¹ Aan de grens tankt hij bij een Nederlands benzinstation, niet bij de goedkopere 'Tankstelle'.

De ironie is dat Z zelf een oude Duitser is. Hij verloor automatisch zijn Nederlanderschap door in vreemde krijgsmacht te treden. Door SS'er te worden kreeg hij, door het decreet van

²⁶ Zie Martijn Eickhoff, 'Terugkeer', in Judith Schuyf (red.), a.w., blz. 262-3. Het getatoeëerde SS-bloedgroepteken zat meestal aan de binnenkant van de linkerbovenarm.

²⁷ Helen Grevers, a.w. blz. 187.

²⁸ Zo'n gevangene zou zijn kampnummer op een metalen plaatje hebben gehad.

²⁹ Zie ook de NCRV-documentaire 'Zwarte Soldaten' (2012).

³⁰ Vgl. N.K.C.A. In 't Veld, a.w., blz. 411: 'Vaak waren zij zelfs fanatieker en meer door de specifieke SS-geest beïnvloed dan vele Duitse Waffen-SS-ers.'

³¹ Nederland vernederde de SS'er Z nog meer door hem op te sluiten. Aan zijn haat en wraakzucht kunnen ook zijn folterende brieven aan de ouders en andere nabestaanden van de 'verschillende mensen uit het verzet die hier als overleden in Duitse Concentratiekampen zijn opgegeven', worden toegeschreven.

Hitler van 11 mei 1943, de Duitse nationaliteit. Sinds 1953 kon hij de Nederlandse nationaliteit terugkrijgen, maar dat is niet gebeurd.³²

De pseudo-verzetsman Z wordt een veteranenactivist.³³ Waar hij maar kan, paradeert hij in een veteranenuniform. Jarenlang neemt hij schaamteloos de eerbewijzen van autoriteiten en publiek in ontvangst. Hij timmert aan de weg met activiteiten ten behoeve van de public relations en voorlichting van de Bond van Wapenbroeders. Hij is op een onduidelijke manier financieel gul. De Bond van Wapenbroeders is een fusie van de Nederlandse Bond voor Oud-strijders en het Veteranen Legioen Nederland (VLN). Het VLN was in 1951 met steun van prins Bernhard opgericht. Deze weerbaarheidsorganisatie voerde de leus 'Voor Oranje, Volk en Vaderland'.³⁴ Wie met haar doelstellingen sympathiseerde, kon lid worden. En zo waren ook degenen welkom die zich eerder voor 'Führer, Volk und Vaterland' hadden ingezet. Het VLN zat hen als gegoten. Führer of Oranje, maakte voor hen geen verschil. Tegenstanders maakten het VLN uit voor 'Oranje-SS'.

Vanaf 1992 tot op heden leeft onder de veteranen 'de kwestie Z'. Deze begon toen Z het bestuur van een regionale afdeling van veteranen werd binnengeloodst. Medebestuurders beschuldigen hem al snel van wangedrag en onbetrouwbaarheid. De maat is vol als hij een volgens hen valse lidmaatschapskaart van de Nationale Federatieve Raad van het Voormalig Verzet Nederland toont. Ze leggen hem het vuur aan de schenen. Zijn reactie is, net zoals bij Justitie in 1945, onsamenvattend. Enerzijds nonsens en verzinsels, bijvoorbeeld dat hij in september 1944 als parachutist deelnam aan de luchtlandingen op de Ginkelse Heide bij Ede, en anderzijds uitlatingen waarin wel een grond van waarheid zit, bijvoorbeeld dat hij in Lemberg was. Hun conclusie is dat hij geen Nederlandse militair en geen verzetsman is geweest, wat Z trouwens toegeeft. Hij wordt uit de afdeling gezet.

Van de Bond van Wapenbroeders wordt geëist dat Z geroyeerd wordt, 'omdat die vent niet bij ons thuishoort'. Het bestuur willigt deze eis niet in, want anders moet het misschien nog wel tweehonderd leden eruit gooien. 'Bij het accepteren van nieuwe leden is het vaak niet mogelijk de opgegeven militaire of verzetshistorie na te trekken, hetgeen daarom dan ook niet

³² Hij komt niet voor in de database van degenen die, na aanvraag, de Nederlandse nationaliteit herkregen.

³³ Zie J.A.A. van Doorn, *Gevangen in de tijd. Over generaties en hun geschiedenis* (2002) blz. 39-50, voor een kort overzicht van het veteranenactivisme.

³⁴ Vgl. Paul Krijnen, *Zonodig met behulp van wapens, geschiedenis van rechtse paramilitaire organisaties in Nederland* (1983), blz. 96-101.

geschiedt.'³⁵ Het bestuur denkt kool en geit te kunnen sparen. Z mag zijn landelijke bondsactiviteiten voortzetten, maar niet in het gebied waar hij woont, behalve met toestemming van het bestuur. Met zo'n bond willen zij, echte Nederlandse militairen en verzetsmensen, niets meer te maken hebben. Ze zeggen hun lidmaatschap op. In 2000 richten ze een regionale veteranensociëteit op. Z wordt niet toegelaten. Vier jaar later maakt hij een journalist triomfantelijk wijs dat hij binnen een maand met een veteranencafé zal beginnen. Zo'n café bezoekt hij wel eens, maar ergens anders, waar niemand hem kent.

Ontmaskerd

Stel je voor dat Z honderd jaar oud wordt. Een artikeltje en foto in de krant, de burgemeester die hem feliciteert en zijn vermeende verzetsverleden roemt. Ik moet er niet aan denken en maak een afspraak met de burgemeester. Op 28 augustus 2013 geef ik hem mijn dossier.

Het is maar een kwartiertje lopen naar de woning van Z. Geen afspraak, op goed geluk. Zal hij thuis zijn? Ik weet dat ik twee keer moet aanbellen, anders doet hij niet open. Van foto's, die mijn vrouw niet wil zien, weet ik hoe hij er nu uit ziet.

Als ik om half drie de straat in loop, zie ik Z honderd meter verderop voor zijn huis op zijn bankje zitten. De even kant van de straat ligt in de schaduw. Ik loop naar hem toe en zeg iets in de trant van wat zit u hier fijn. Hij mompelt iets en maakt een gebaar, dat ik maar opvat als een uitnodiging om naast hem te gaan zitten. Ik stel me niet voor en hij vraagt niets. Geen handdruk. Hij zegt dat hij daar na het eten gaat zitten en dat hij daarna nog voor een dutje naar bed gaat. Zijn blik is arrogant. In zijn strakke, waterige ogen zie ik verschillende kleuren. Een nog volle witte haardos. De huid is die van een straffe roker. Hij rijdt nog auto. Natuurlijk zegt hij weer dat hij slecht hoort, doof is. Ik zit dicht bij het gehoorapparaat van zijn linkeroor. Hij is duidelijk op zijn hoede. Ik ook. Een uithaal is niet uitgesloten.

Ik zeg dat ik om hem bij de burgemeester ben geweest en daarna naar hem ben doorgelopen. Dat ik hem in mei heb gebeld, hem een brief heb gestuurd en dat hij niet met me wilde praten. Hij herhaalt dan in feite wat hij me al door de telefoon had gezegd. Om zijn weigering te staven laat hij me de binnenkant van zijn bleke onderarmen zien en wijst naar een paar even witte lengtestrepen voor de pols, die littekens moeten voorstellen.

³⁵ J. Smit, algemeen voorzitter van de Bond van Wapenbroeders, in een brief van 09-03-1994 over deze kwestie.

Uit de woning ernaast komen een man, vrouw en kind naar buiten, die twee bezoekers uitlaten. Hun aanwezigheid en gepraat maakt het lastig om met Z door te praten. Op een bepaald moment zegt hij dat hij dingen niet had verstaan. Ik trouwens ook niet, want als hun bezoek weg is, blijven de burens voor hun deur en die van Z rondhangen. Het kind heeft een vijfhoekige doos met een lengte van een zestig centimeter, die hij eerst over zijn eigen hoofd zet. Daarna wil hij dit bij Z doen, maar die weert hem af. Het kind noemt hem Nico. Wat de ouders en het kind tegen elkaar zeggen, vang ik niet precies op.

Ik probeer, met onderbrekingen, met Z wat verder te praten, om tijd te rekken. Hij zegt meerdere malen vrij luid dat hij niet meer over dingen van zestig jaar geleden wil en kan praten, dat hij het niet meer weet, dat ieder woord dat hij zegt gewogen wordt. Hij zegt weer dat hij alle brieven met dat soort verzoeken ongeopend naar zijn advocaat stuurt. Van zijn advocaat mag hij ook niets zeggen omdat ieder woord gewogen wordt.

Dan geeft Z toe en mag het kind de doos over zijn hoofd zetten. Ik ga even staan. Een bizar tafereel. Er zit een onpersoon. Als hij zijn eigen hoofd weer terug heeft, gaat de vrouw met kind en doos naar binnen. Ik ga weer zitten. De buurman blijft echter op gehoorafstand nieuwsgierig en wantrouwig staan kijken. Goed nabuurschap die me slecht uitkomt. Z wil niet zeggen wie zijn advocaat is. Wel dat als het zo doorgaat, de advocaat brieven naar de afzenders zal sturen en honderd gulden zal eisen. Hij wil het er niet meer over hebben. Hij begrijpt dat iemand anders dat wel wil, praat hij Sijtje na. Na een stilte zegt hij dat zijn advocaat in Amsterdam zit.

Het is genoeg geweest. Ik wil doen waarvoor ik gekomen ben, zonder buurman erbij. Ik kijk hem enkele keren aan en eindelijk gaat hij langzaam naar zijn woning. De deur valt in het slot. Het is drie uur. Ik ben erop gespitst wat Z zal doen.

'Ik heb u al gezegd dat ik bij de burgemeester ben geweest. Ik heb met hem over u gesproken.' Hij knikt. Ik sta op van de bank. Hij kijkt me strak aan.

'Ik heb hem erover geïnformeerd dat u de hele oorlog bij de SS hebt gezeten.'

'Wie zegt dat?!', reageert hij prompt.

'Ik'.

'Bedankt!!', roept hij luid, als een commando. Met een opgestoken vlakke hand maak ik het gebaar van vijf en wacht even.

'Vijf jaar Waffen-SS... Neuengamme... Danzig... Belzec...', zeg ik dan nadrukkelijk, met telkens een korte tussenpoos.

'Waarom kom je dan nog hier?' In zijn allereerste vraag aan me, op een normale toon, klinkt een mengeling van verwijt en berusting door.

'Om u dit te zeggen.' Z zwijgt en zakt wat in. Het aangezicht van een ontmaskerde. Na zevenenzestig jaar. Nog net niet te laat.

Ik hang mijn rugzak over de schouder, draai me om en loop, terwijl ik me het laatste stukje dialoog inprint, zonder om te kijken de straat uit. Zodra ik een geschikt plekje zie, op een muurtje, ga ik zitten om het op te schrijven.

Een vrouw komt met een fiets uit de deur van een berging tegenover me. Ze kijkt me even aan. Ik moet even iets opschrijven, zeg ik. Een gedicht, roept ze wegfietsend, valt zomaar binnen. Ik moet even grinniken, en ontspan.

Wat zou het toch ongerijmd en grievend zijn, een gedicht over een niet al te snuggere smiecht met alle kenmerken van een psychopaat, over een collaborateur, een SS'er, kampbewaker en Holocaust-misdadiger in de oorlog, over marteling door valse hoop te wekken, over een charlatan na de oorlog. Maar over de azalia mollis dan? Haar verhaal is op zichzelf al een gedicht.

De Bond van Wapenbroeders reageert in 2013 in wezen niet anders dan twintig jaar geleden. Maar het Veteraneninstituut in Doorn, dat in 2000 is opgericht, stelt wel een onderzoek in. Volgens zijn maatstaven is aan Z ten onrechte de status van Nederlands veteraan is toegekend. Daarom wordt hij uit het zogenaamde veteranenpas-bestand verwijderd. Opgetogen is de reactie vanuit de veteranensociëteit: 'Eindelijk is hem dan de mond gesnoerd met zijn leugens, dat werd ook de hoogste tijd.'

Wat kan het toch gauw anders beschikt worden

Hoe anders het karakter van de schaker in de trein naar de hel van Neuengamme. De fatsoenlijke, integere bedrijfsleider in een familieonderneming, een aannemersbedrijf. Vol vertrouwen, omdat hij niets verkeerd had gedaan, had hij zijn vrouw op 1 oktober 1944 gedag gezegd. Hij zou snel weer terug zijn.

De volgende dag trokken de mannen in een door SS'ers bewaakte colonne van het kerkplein naar het station. Toen hij en zijn broer Klaas langs hun ouderlijk huis in de Dorpsstraat liepen, zwaaide Henk ten afscheid naar zijn moeder. Zij zag dat zijn arm met een geweerkolf werd neergeslagen.

Zijn hoogzwangere vrouw bracht hem op de fiets een deken toen hij al in de trein was.³⁶ Zij liet zich niet door een Duitse

³⁶ Beb van Keulen-van Beekhoven beviel op 28 november 1944 van een dochttertje, dat ze, anders dan eerst de bedoeling was, naar haar man en naar Klaas vernoemde.

soldaat tegenhouden. Zo zagen ze elkaar voor het laatst. Henk zag bleek na de nacht in de kerk. Hij had een migraine aanval. Hij scheurde twee met potlood beschreven blaadjes uit zijn notitieboekje en wierp ze uit de trein. Naam en adres van zijn vrouw stonden erop. Toen de trein weg was, raapte iemand de blaadjes van de spoorbaan en gaf ze aan Beb.

Mijn altoos liefhebbende vrouwtje en lieve, lieve kindertjes, als je dit briefje ontvangt zijn wij reeds op weg naar richting Amersfoort. Wat kan het toch gauw anders beschikt worden, lieve Beb, maar God zal ons zeker spoedig weer samen brengen. Bid voor ons beiden, Beb, en alles zal zeker goed komen, ik zal het ook steeds doen, en ook voor de kinderen, geef ze een dikke pakkerd van mij en een zoen. En ook jij mijn lieve lieve vrouw. Tot ziens. Houd je goed, met ons zal het wel gaan, we zijn met ongeveer 600 man, ook Willemsen en Henk Jonkman zijn hier. Dus houd je goed en de groeten aan allen. En nog een dikke zoen van je altoos liefhebbende Henk.³⁷

Hun azalia mollis zou hij niet zien bloeien. Toen Beb van Beekhoven in 1992 naar Haarlem verhuisde, nam ze haar azalea mee. Binnen twee jaar was ze al verweesd en sindsdien wordt 'de plant van m'n vader, die hij aan m'n moeder gaf' als geen andere door Everlien gekoesterd. In het koude voorjaar van 2013 stond de azalea pas in juni in bloei, weer verblindend mooi en aangenaam licht geurend. Bijzonder was dat een blauwpaarse akelei zich tussen haar oranje had genesteld en dit nog meer accentueerde. Naar de mate waarin oranjegloed vermindert, wordt ze groener door bladvorming. In de winter is ze stakerig kaal, bijna onherkenbaar. Maar onder de oppervlakte maakt ze dan al klaar wat ze in de lente gaat uitstallen. Zo laat als ze de vorige keer bloeide, zo vroeg is ze dit ongewoon warme voorjaar. En ze lijkt nu bruikbare scheuten te krijgen voor het kweken van afleggers, gewortelde nieuwe plantjes. Om doorgegeven te worden. Het jaar van de azalea mollis blijft ontroeren.

Arne C. Jansen, mei 2014

³⁷ Een kopie bevindt zich in het Gedachteniscentrum in Putten. Henk Jonkman overleed op 12 november 1944 in Ladelund. De echtgenotes van Henk van Keulen en Henk Jonkman, met dezelfde voor- en achternaam, waren nichten van elkaar. Buurman Aart Willemsen was ziek en werd in Amersfoort vrijgelaten.